

УДК [782;792]

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.5/28.208892>

Ірина БОСАК,

orsid.org/0000-0002-6172-3398

*аспірантка кафедри музичної україністики та народно-інструментального мистецтва
Навчально-наукового інституту мистецтв
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) *irina-se@i.ua**

ІНСЦЕНІЗАЦІЇ ЗА ТВОРАМИ М. МАТІОС НА СЦЕНІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО ТЕАТРУ: СИНТЕЗ ДРАМИ ТА МУЗИКИ

У статті пропонується аналіз інсценізацій Івано-Франківського національного академічного обласного музично-драматичного театру імені Івана Франка за творами Марії Матіос. Творча співпраця режисера і письменниці налічує три постановки: «Солодка Даруся», «Нація», «Майже ніколи не навпаки». Визначено проблематику функціонування музики у драматичному театрі. Метою статті постає аналіз музичної компоненти в загальній драматургії вистави у взаємодії всіх складових елементів. Розглянуто творчий процес роботи н.а. України Ростислава Дерзhipильського над створенням вистав. Висвітлено співпрацю режисера з українською співачкою й акторкою, авторкою унікальної методології роботи з голосом Наталією Половинкою. На основі аналізу театральної трилогії режисера виокремлено такі характерні аспекти в еволюції мислення митця: особливості та зміну сценографії, збільшення використання технічних засобів, притаманних кіноестетиці, перехід до «живого» співу акторів і зменшення використання фонограми до мінімуму.

Проаналізовано музичне оформлення вистав, представлене різноманітно. Це і спів акторів а cappella народних пісень, колядок, духовних наспівів – ірмосів. Також використовується інструментальна музика у записі (наприклад, твори українських композиторів О. Герасиманко, Р. Гриньківа). Режисер вводить у мізансцени вистав гру акторів на музичних інструментах (у «Солодкій Дарусі» – гра на дрімбі; у виставі «Майже ніколи не навпаки» один із персонажів грає на скрипці). В основу дослідження покладено інтерв'ю авторки статті з Н. Половинкою.

Завдяки проведеному аналізу музичної компоненти у вище зазначених виставах зроблено такі висновки: музика відіграє важливу символічну роль у виставах – за допомогою музичної режисури відбувається певний спосіб дії на рівні з цілою драматургією спектаклю; музика тісно пов'язана з іншими складовими елементами вистав; широке застосування музики у виставі є цілком виправданим і, безперечно, слугує реалізації задуму режисера-постановника.

Ключові слова: інсценізація, вистава, музика у драматичній виставі, музична драматургія.

Ірина BOSAK,

orsid.org/0000-0002-6172-3398

*Postgraduate Student of the Department of Musical Ukrainian Studies
and Folk Instrumental Music Art
Institute of Art of Vasil Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *irina-se@i.ua**

STAGING BASED ON THE WORKS OF M. MATIOS ON THE STAGE OF THE IVANO-FRANKIVSK THEATRE: SYNTHESIS OF DRAMA AND MUSIC

The article proposes an analysis of the staging of the Ivano-Frankivsk National Academic Regional Musical and Drama Theater named after Ivan Franko based on the works of Maria Matios. The creative collaboration of the director and the writer has three productions: “Sweet Darusia”, “Nation”, “Almost never the other way around”. Problems of functioning of music in drama theater are defined. The aim of the article is to analyze the musical component in the overall dramaturgy of the play in the interaction of all the constituent elements. The creative process of work of People’s Artist of Ukraine Rostislav Derzhipylsky on the creation of performances is considered. The collaboration of the director with the Ukrainian singer and actress, the author of the unique technique of working with the voice Natalia Polovinka is shown. Based on the analysis of the director’s theater trilogy, the following characteristic aspects of the evolution of the artist’s thinking are highlighted: features and changes in scenography, an increase in the use of technical means inherent in the aesthetics of the film, a transition to the “live” singing of actors and a reduction in the use of phonograms to a minimum.

The musical design of the performances, which are presented in various ways, is analyzed. It is the singing of a cappella of folk songs, carols, spiritual songs – irmoses. Instrumental music is used in recordings (for example, works by Ukrainian composers AF Gerasimenko, Dr Hrynkov). The director introduces the play of actors on musical instruments into the stage action (in “Sweet Darusia” the play the drimba; in the play “Almost never the other way around” one of the characters plays the violin). The study was based on the results of an interview with N. Polovinka, the author of the article.

As a result of the analysis of the musical component in the above performances, the following conclusions are made music plays an important and symbolic role in the performances – with the help of musical dramaturgy a certain mode of action occurs on a level with the whole dramaturgy of the performance; music is closely connected with other components of performances; the widespread use of music in the play is quite justified, and undoubtedly serves to realize the intention of the director.

Key words: staging, performance, music in dramatic performance, musical dramaturgy.

Постановка проблеми. Творча співпраця режисера Івано-Франківського національного академічного обласного музично-драматичного театру імені Івана Франка Ростислава Держипільського з українською письменницею, лауреаткою Національної премії України імені Т. Шевченка Марією Матіос триває більше десяти років. Як зазначає сам митець: «Щось у нас з нею збігається на якомусь рівні, що в мене пробуджує фантазію. Матіос – такий серйозний манок для моєї творчості» (Велимчаниця, 2010: 6). У доробку режисера три інсценізації за творами письменниці: «Солодка Даруся» (прем'єра вистави відбулася 16 листопада 2008 р.), «Нація» (прем'єра – 10 квітня 2010 р.), «Майже ніколи не навпаки» (прем'єра – 7 жовтня 2012 р.). Ці театральні постановки по праву вважаються найкращими виставами театру. Цю думку підтверджують численні перемоги інсценізацій у різноманітних театральних фестивалях, у т. ч. за краще музичне вирішення вистав.

Питання місця і ролі музики в драматичному театрі не втрачають своєї актуальності. З одного боку, в театрі ХХІ ст. важливість музики у постановці не викликає сумніву. Однак, з іншого, в науковій думці театрознавців і музикознавців сьогодні ще не склалося чіткої позиції щодо неї. Тривають пошуки методологічних підходів аналізу музики у драматичній виставі.

Аналіз досліджень. Основними дослідженнями, присвяченими музиці у драматичній виставі, є роботи Ю. Козюренко, Н. Таршис, П. Паві, Є. Гротовського, Т. Ковзана, З. Лісси, І. Хангельдієвої та багато інших. В українській науковій думці – дисертація О. Білас, статті О. Мацепури, Л. Закалюжного та ін. Цікавими та інформаційними є статті у періодичних виданнях України (газетах, журналах) І. Чужиної, М. Сулятицького, Л. Тугай, О. Вергеліса, О. Велимчаниці та ін. Проте саме музична складова частина у драматичній виставі зазвичай залишається поза увагою дослідників.

Метою статті є аналіз музичної компоненти у загальній драматургії театральної вистави. Матеріалом дослідження є музика в інсценізаціях Івано-Франківського національного академічного обласного музично-драматичного театру імені Івана Франка за творами Марії Матіос, а саме театральний триптих «Солодка Даруся», «Нація», «Майже ніколи не навпаки».

Виклад основного матеріалу. Три інсценізації Івано-Франківського національного академічного обласного музично-драматичного театру імені Івана Франка – це яскравий приклад експе-

риментального сучасного театру. Як зазначає сам режисер, такий театр цікавіший і ближчий йому особисто. Він полюбляє працювати із прозовими творами та робити інсценізації самостійно. «Мені цікава режисерська задумка, знаки, символи, мені подобається думати в театрі. Тоді я розумію, що прагнув автор сказати у літературному тексті. Мистецтво відбувається через перетворення», – говорить Р. Держипільський (Велимчаниця, 2010: 6).

Кожна із трьох вистав має свою цікаву історію створення. Вистава «Солодка Даруся» виникла не одразу. Спочатку Р. Держипільський познайомився із книгою Марії Матіос «Солодка Даруся», яка справила на нього сильне враження. Далі була робота над радіопостановкою «Солодка Даруся» на обласному радіо з Галиною Цвітень. «І в 2006–2007 рр. «Даруся» чи не вперше зажила позалітературним життям у радіотеатрі, насиченому звуковими спецефектами». (<http://www.blitz.if.ua/news/solodka-darusya-zhyttya-poza-tekstom.html>). Саме тоді у майбутнього режисера Івано-Франківського театру виник задум сценічного вирішення літературного першоджерела. Перша версія вистави – це дипломна робота випускників Інституту мистецтв Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника під керівництвом Р. Держипільського. Розуміючи надважливість музичного оформлення вистави, режисер запросив до співпраці відому українську співачку, акторку, авторку унікальної методології роботи з голосом, лауреатку Національної премії України імені Т. Шевченка – Наталю Половинку. Продовжуючи методи Є. Гротовського, вона проводила тренінги з акторами, працювала над голосом, вчила брати тон із простору і т. ін. «Певно, Майстерня, яку я проводила, дає зазвучати тому рідному голосу людини, який в людини є все життя, тільки може бути їй невідомий і закритий» (Босак, 2018). Власне, яскраві музичні дані акторів дозволяють режисеру максимально залучити спів і гру на музичних інструментах у виставах (з. а. України Галина Баранкевич, з. а. України Надія Левченко, з. а. України Олесь Пасічняк, з. а. України Олексій Гнатковський).

Музика у виставі відіграє особливо важливу роль, а не просто оформлення чи відтворення літературного сюжету. За допомогою пісні відбувається певний спосіб дії, спосіб мислення під час вистави – музична режисура (Р. Держипільський пропонує термін «пісенна режисура»). Таким чином, музичний ряд є важливою складовою частиною вистави і має свої драматургічні функції.

Музика звучить упродовж майже всієї вистави. З одного боку, музика створює атмосферу спектаклю,

задає настрій, емоційний тон, тобто розчиняється у виставі, з іншого – набуває самостійності, відіграє «роль об'єктивної сили» (Таршис, 2010: 35). Вистава поділена на дві дії, які складаються з трьох частин: «Даруся» – драма щоденна, «Іван Цвичок» – драма попередня і «Михайлове чудо» – драма найголовніша. Сюжетна лінія розгортається у ретроспективі – від теперішнього часу у минуле. Цей поділ вистави на частини підкреслюється режисером за допомогою кінематографічного прийому – на задньому плані прожектор висвічує назви частин.

Перший звук вистави народжується в повній тиші з обертань Дарусі на сцені. Як зазначає Н. Половинка: «Кожен простір має своє звучання, поняття тону – це об'єктивне поняття» (Босак, 2018). Він не визначається тональністю, а з'являється із простору (наприклад, із глядацької зали, зі сцени) і залежить від стану актора. Таким чином, цей тон при кожній наступній постановці буде інакший. Він звучить в унісон чоловічих і жіночих голосів і проходить наскрізною ниткою через всю виставу, виконуючи формотворчу функцію й об'єднуючи весь перебіг драматичних подій. Цей унісон може звучати самостійно, в комбінаціях із ритмічними формулами, а також як основа, на яку накладаються інші музичні пласти. Звук як своєрідний стрижень, із якого розростається музична фактура і знов до нього повертається (Босак, 2019).

Особливу формотворчу функцію в музиці вистави виконує давній наспів – ірмос «Апостоли от конец землі» з Галицького ірмологіону. Духовний наспів, повторюючись у виставі у найбільш гострі кульмінаційні моменти драматичного розвитку, відіграє функцію рефрену і є наскрізною музичною лінією постановки. Він може звучати окремо чи одночасно поєднуватися з іншими музичними лініями і створювати багаторівневі пласти.

У другій частині «Драмі попередній» з'являється новий характерний для гуцульської культури інструмент – дрімба. Його яскрава темброва палітра переключає глядача із процесу самозаглиблення до співучасті в побуті буковинських селян. Музика набуває більш ілюстративного характеру і виконує коментуючу функцію.

Яскравим прикладом музичного і сценічного вирішення драматичної дії є сцена в сільській раді з Іваном Цвичком під супровід відомої «Пісні о Родине» («Широка страна моя родная...»), яка була написана В. Лебедевим-Кумачем та І. Дунаєвським для фільму «Цирк» 1936 р. (режисер Г. Александров). Пісня звучить із надмірним

пафосом, що відображається у рухах і жестах акторів і їхній манері виконання (співу). Така гіперболізація надає сцені чужородності в загальній атмосфері вистави (Босак, 2019).

У третій частині (друга дія) в музичній партитурі знов з'являються нові тембральні фарби, які найбільш вдало характеризують сценічну дію. Це награти скрипки соло і два інструментальні твори О. Герасименко «Спогади» і «Сповідь». Композиторка поєднала звуки бандури і наї – духового музичного інструмента, схожого на флейту, але із більш м'яким, теплим, душевним тембром. Такий підбір музики більш тонко і глибоко переакцентує увагу на внутрішній світ героїв (Михайла і Матронки).

Проаналізувавши музику у виставі, її можна умовно розділити на декілька груп: 1) музика, яку виконують а саррелла актори (народні пісні, ірмос «Апостоли от конец землі», молитва, окремі звуки і кластери і т. д.); 2) музика, що звучить у записі та створює загальну атмосферу вистави, передає настрій та емоції головних героїв (уривки з інструментальних творів Р. Гриньківа «Веснянка», О. Герасименко «Сповідь», «Спогади»); 3) музика сюжетна («Пісня о Родине» – «Широка страна моя родная...»), гуцульське весілля); 4) реальна гра на музичному інструменті (Босак, 2019).

Музична драматургія вистави виконує різні функції, є важливим засобом формотворення на одному рівні з літературним першоджерелом. Різноманітне застосування музики у виставі є цілком виправданим і, безперечно, слугує реалізації задуму режисера-постановника.

Над виставою «Нація» Р. Держипільський почав працювати після дозволу на інспенізацію Марії Матіос. Вистава продовжує пошуковий, експериментальний напрям мислення режисера. Проостежується єдність у сюжетній лінії з «Солодкою Дарусею» (історична лінія), у сценографії (мінімалізм) і музичному оформленні (триває співпраця із Н. Половинкою).

Вистава складається з декількох новел: «Юр'яна і Довгопол», «Прощай мене», «Вставайте, Мамко», «Не плачте за мною ніколи». Саме музика стала наскрізною ниткою, яка об'єднала всі лінії драматичного розвитку в єдиний твір, тим фундаментом, «кріпленням», на якому вистава досягла нового філософського сенсу (Босак, 2019).

У драмі-реквіемі звучить багато музики. Вистава розпочинається українською стрілецькою піснею «Соловею-канарею». Це своєрідна «статична звукова декорація» (термін В. Мейерхольда), виокремлена в самостійну музично-сценічну тему (Таршис, 2010: 38). Окремо варто

зупинитися на монолозі Матері, який, за словами музичної режисери, є «камертон, від точності цього камертону, від того, як він мовить, залежить вся вистава» (Босак, 2018). Акторка проголошує кожне слово, підвищуючи інтонацію догори, начебто розчиняючи їх у повітрі. Емоційне враження від мелодекламації підсилюють сучасні технічні засоби (мікрофон і обробка звуку).

Музичний ряд вистави представлений співом акторів а cappella, колядками, молитвою «Господи, помилуй» («*Kyrie eléison*»), яка звучить українською і грецькою мовами. Також у музичному оформленні використовується фонограмний запис. Роль лейтмотива виконує інструментальна мелодія бандури, яка звучить у кожній частині вистави. Лірична тема символізує надію людей на любов один до одного, до своєї родини, до нації.

Варто зупинитися на сценографії вистави. Незважаючи на продовження лінії мінімалізму, вона вирішена цікаво і несподівано. Наприклад, сцена, на якій грають актори, рухається; дерев'яна труна в кінці вистави перетворюється в колиску. Кінематографічна естетика проявляється ще яскравіше, ніж у «Солодкій Дарусі»: на екрані висвічуються не тільки назви частин вистави, а і побудована фінальна сцена (портрети різних людей як символ цілої нації).

Третьою інсценізацією за книжкою Марії Матіос стала вистава «Майже ніколи не навпаки». Письменниця брала активну участь у роботі над постановкою спектаклю і деякий час проживала в Івано-Франківську. На думку авторки статті, ця вистава є своєрідною «квінтесенцією» у театральній трилогії режисера. Саме в цій виставі викристалізувалися основні підходи та прийоми режисера, його «мовлення».

Одразу вражає сценографія вистави. Складний, «багатовимірний» текст сімейної саги М. Матіос віддзеркалений у тривимірній конструкції сцени, яка із тріском повертається. «Рух великої сценічної дерев'яної конструкції повсякчас моторошно передає отой «тріск» людських кісток... Бо то є величезне жорно Млина Буття, що перемелює кожну долю на борошно (на муку і на муку) – і майже ніколи не навпаки» (Вергеліс). Сцену можна поділити на три простори: перший знаходиться на рівні глядачів і символізує життя людини на Землі; другий – потойбіччя, в яке актори спускаються під сцену «на той світ»; третій, над сценою – Небо – простір, про який люди мріють.

Музичний ряд складається майже повністю із живого виконання пісень акторами. Звучать пісні з цілої України, не пов'язані безпосередньо

з гуцульським фольклором. Наприклад, народна пісня «Ой, у полі древо», яка була записана в етнографічній експедиції Володимиром Матвієнком у селі Крячківка Пирятинського району Полтавської області.

Кожна з народних пісень відповідає своїй сюжетній лінії вистави. «Ой, ти місяцю» супроводжує появу Мариньки Богодухи на сцені. Народна пісня «Ой, у полі древо» пов'язана із сюжетною лінією сім'ї Черв'юків. На фоні народної пісні «Ой, у полі росли два дубочки» розгортаються взаємини Петруньки та Дмитрика. Однак музичний ряд не просто супроводжує героїв і їхні сюжетні лінії, створюючи атмосферу спектаклю. Так, у кульмінаційній сцені побиття Дмитрика звучить різко контрастна, спокійна мелодія пісні «Ой, у полі росли два дубочки».

Звертає на себе увагу кінематографічний прийом монтажу сцен вистави, «кліпове мислення» (за О. Вергелісом). Якщо у «Солодкій Дарусі» та «Нації» такий поділ був характерний тільки для завершених, цілісних частин, то в «Майже ніколи не навпаки» мозаїчність присутня, так би мовити, «з середини». Зміна «кадрів» відтворюється і в музичному супроводі – кожна сцена завершується інструментальним фрагментом (складається зі звуків скрипки, сопілки, трембіти), який створює містичну атмосферу і чітко розділяє сюжет на частини.

Висновки. Аналіз театральної трилогії режисера Р. Держипільського за творами М. Матіос на сцені Івано-Франківського національного академічного обласного музично-драматичного театру імені Івана Франка дозволяє простежити еволюцію поглядів і мислення митця.

Слід відзначити характерні аспекти постановок-інсценізацій за творами М. Матіос у творчому доробку митців Івано-Франківського театру:

- 1) робота над літературним першоджерелом, незважаючи на нове «прочитання текстів», завжди унікальна;
- 2) поступово ускладнюється сценографія вистав (наприклад, через складну сценічну конструкцію вистави «Майже ніколи не навпаки» інсценізація менш відома глядачу, рідше ставиться на сцені в Івано-Франківську та в Україні);
- 3) збільшується використання кіноекранних прийомів в оформленні вистави (кліповості);
- 4) домінування «живої музики» над фонограмою, чітко продумана «звукова партитура» постановок.

Проаналізувавши музику інсценізацій Івано-Франківського національного академічного обласного музично-драматичного театру імені Івана

Франка за творами Марії Матіос, слід підкреслити, що вона відіграє формотворчу, емоційну і символічну роль у постановках. Музичний ряд не тільки відповідає загальній концепції вистав, а і створює вагому музичну драматургію, яка на одному рівні з іншими складовими елементами

(сценографією, пластикою, світлом і т. д.) впливає на розвиток і побудову драматичної дії вистави.

Саме завдяки вдалому поєднанню музичної компоненти зі всіма складовими елементами драматичного спектаклю ці постановки не втрачають свого успіху у глядачів як в Україні, так і за її межами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Босак І. Особистий архів (Інтерв'ю з Н. Половинкою). 2018.
2. Босак І. Функції музики в драматичному театрі (на прикладі інсценізацій за творами М. Матіос). *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Напрям: Мистецтвознавство*. Вип. 32 / під ред. В. Г. Виткалова. Рівне : РДГУ, 2019. С. 126–132.
3. Велимчаниця О. Солодка Даруся: через автентіку до магії. *Кіно-театр*. 2010. № 2 (88). С. 2–4.
4. Велимчаниця О. Ростислав Дерзипільський: «Мистецтво відбувається через перетворення». *Кіно-театр*. 2010. № 2 (88). С. 4–6.
5. Вергеліс О. Театральний блок, 24 грудня. Майже ніколи не навпаки. URL: http://dramteatr.if.ua/content&content_id=799.
6. «Солодка Даруся»: життя поза текстом. URL: <http://www.blitz.if.ua/news/solodka-darusya-zhyttya-poza-tekstom.html>.
7. Таршис Н. Музыка драматического спектакля. Санкт-Петербург : Издательство СПб ГАТИ, 2010. 164 с.

REFERENCES

1. Bosak I. Osobystyi arkhiv (Interviu z N. Polovynkoiu) [Personal archive (Interview with N. Polovynkou)]. 2018 [in Ukrainian].
2. Bosak I. Funktsii muzyky v dramatychnomu teatri (na prykladi instsenizatsii za tvoramy M. Matios). [Music functions in dramatic theater (illustrated through staging based on the works of M. Matios)]. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku. Napriam : Mystetstvoznnavstvo*. Vyr. 32 / pid red. V. H. Vytkalova. Rivne: RDHU, 2019. P. 126–132. [in Ukrainian].
3. Velymchanytsia O. Solodka Darusia: cherez avtentyku do mahii [Sweet Darysia: through authenticity to magic]. *Cinema-Theater*. 2010. № 2 (88). P. 2-4. [in Ukrainian].
4. Velymchanytsia O. Rostyslav Derzhypil'skyi: "Mystetstvo vidbuvaetsia cherez peretvorennia" [Rostyslav Derzypil'skiy "Art is through transformation"]. *Cinema-Theater*. 2010. № 2 (88). P. 4-6. [in Ukrainian].
5. Verhelis O. Teatralnyiblok, 24 hrudnia. Maizhe nikoly ne navpaky [Theater block, 24 December. Almost never the other way around]. URL: http://dramteatr.if.ua/content&content_id=799 [in Ukrainian].
6. "Solodka Darusia": zhyttia poza tekstom [Sweet Darysia: life beyond text]. URL: <http://www.blitz.if.ua/news/solodka-darusya-zhyttya-poza-tekstom.html>. [in Ukrainian].
7. Tarshys N. Muzyka dramatycheskoho spektaklia [Music drama theater] Sankt-Peterburh: Izdatelstvo SPbHATY, 2010. 164 p. [in Russian].